

Наталія КУРАВСЬКА

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Семантичні моделі висловлень з модальними значеннями волевиявлення в українській мові (на матеріалі художніх текстів другої пол. ХХ ст.)

В сучасному мовознавстві питання вивчення категорії модальності, в тому числі модальності волевиявлення, належать до переліку тих суперечливих проблем, які на кожному етапі розвитку лінгвістичної думки не лише не втрачають своєї актуальності, а навпаки – набувають нових аспектів. Незважаючи на велику кількість досліджень, присвячених цій проблемі, питання визначення меж категорії модальності волевиявлення, її семантичних моделей і засобів реалізації в художньому тексті залишається невирішеним.

У пропонованій статті проаналізовано різні підходи та критерії виокремлення семантичних моделей висловлень з модальними значеннями волевиявлення.

Актуальність дослідження зумовлена доцільністю системного аналізу категорії модальності волевиявлення та опису особливостей функціонування її семантичних моделей в художніх текстах сучасної української мови.

Ґрунтовні дослідження категорії модальності, в тому числі модальності волевиявлення, репрезентовано працями таких мовознавців, як Н. Арутюнова, Л. Бережан, О. Беляєва, О. Бондарко, В. Виноградов, І. Вихованець, О. Володін, В. Гак, А. Грищенко, Н. Гуйванюк, А. Загнітко, Г. Золотова, Л. Кадомцева, О. Мельничук, М. Мірченко, В. Ткачук, В. Храковський, Н. Шведова, В. Шинкарук та ін., однак досі немає усталеного погляду на її категорійний статус, структуру й репертуар виражальних засобів.

Ідея виокремлення модальності волевиявлення у мовознавстві не нова. І. Іванова дає таке визначення: „Модальність волевиявлення є особливим типом

модальності, в основі якого лежить вираження волі мовця, спрямованої на здійснення зв'язку між суб'єктом та ознакою"¹.

Поняття „волевиявлення” розглядаємо в широкому значенні. Воно містить різноманітні конотації модального значення волевиявлення: намір, готовність і спроба виконати дію, бажання, згода. Вони об'єднані спільним моментом „вольового відношення суб'єкта до дії, яку суб'єкт усвідомлює – незалежно від того, які обставини це спричинили, – як своє власне вольове спонукування”².

Однак не всі мовознавці виділяють модальне значення волевиявлення чи підтримують такий термін. Так, В. Виноградов у своїх працях говорить про модальне значення бажаності, яка пов'язана з волею, з її різноступеневим проявом. В. Виноградов виділяє модальні значення бажання, наміру, вияв волі до виконання дії (з відтінками прохання, веління, наказу)³. О. Пешковський серед різноманітних видів модальності відзначає модальне значення з відтінком бажаності дії⁴. О. Бондарко говорить про поняття волюнтативність, яке полягає у вираженні вольової спрямованості суб'єкта на виконання дії⁵. Л. Бережан виокремлює спонукальну модальність, пов'язану з комунікативною перспективою речення та прагматичними інтенціями мовця⁶. Автори „Теорії функціональної граматики” пропонують виокремити волітивний тип способу (у якому дієслівна дія мотивується вольовою настановою на реалізацію чи нереалізацію цієї дії) та когнітивний (виконує інформаційну комунікативну функцію)⁷.

Метою статті є уточнення й поглиблення деяких підходів до вивчення категорії модальності волевиявлення, а також виокремлення семантичних моделей висловлень з модальними значеннями волевиявлення в сучасній українській мові.

Проблема визначення семантичних моделей висловлень з модальними значеннями волевиявлення досі не отримала уніфікованого вирішення в сучасному мовознавстві. Це пояснюється насамперед складністю самого феномена „волевиявлення”. В науковій літературі існує чимало трактувань цієї категорії, що зумовлює наявність різних поглядів щодо виокремлення її семантичних моделей.

¹ И. Иванова, *Модальность волеизъявления и ее актуализация в немецких прескриптивных текстах* [в:] *Функционирование грамматических категорий*, под ред. А. Мухина, Москва 1975, с. 48.

² В. Павлов, *Противоречия семантической структуры безличных предложений*, Санкт-Петербург 1998, с. 95.

³ В. Виноградов, *О категории модальности и модальных словах в русском языке* [в:] В. Виноградов, *Избранные труды. Исследования по русской грамматике*, Москва 1975, с. 53.

⁴ А. Пешковский, *Русский синтаксис в научном освещении*, Москва 1956, с. 205.

⁵ А. Бондарко, *Теория функциональной грамматики. Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис*, Ленинград 1987, с. 145.

⁶ Л. Бережан, *Категорія спонукальності в сучасній українській мові*: автореф. дис. ... канд. філол. наук, Івано-Франківськ 1997, с. 6.

⁷ *Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность*, отв. ред. А. Бондарко, Ленинград 1990, с. 90.

Для класифікації висловлень з модальними значеннями волевиявлення дослідники обирають різне підґрунтя, серед яких можна виділити такі принципи⁸: 1) спрямованість на зацікавленість учасників комунікації (Л. Фоміна); 2) спосіб орієнтації (адресанто-, адресато-, міжособистісно-, когнітивно-орієнтовані акти) (Г. Рябокiнь) чи соціальну, міжособистісну та індивідуально-психологічну характеристики комунікантів (В. Куликова); 3) інтенсивність вияву волюнтативних відношень, яка позначається на поділі висловлень на категоричні та некатегоричні (або нейтральні / на розсуд адресата та пом'якшені) (Л. Бережан, О. Нарушевич-Васильєва, Н. Швидка); 4) наявність спільного значення у групі волевиявлення, а також на основі прагматичних характеристик, які об'єднують висловлення у такі групи: прескриптиви, реквестиви, сугестиви (або спонукальні), менасиви (або попереджувальні) (А. Дорошенко, Г. Дрінко).

Розуміючи складність розв'язання проблеми, проаналізуємо семантичні моделі висловлень з модальними значеннями волевиявлення, які були окреслені в класифікаціях, розроблених мовознавцями в останні роки.

Автори праці *Семантика і типологія імператива* В. Храковський і О. Володін вважають, що імператив має тільки одне значення – пряме волевиявлення мовця щодо виконання дії, яку він називає, слухачем. Окремі ж значення імператива, такі, як наказ, прохання, інструкція, пропозиція, дозвіл, порада, відображають, на їхню думку, різні ситуації вимовляння імперативних висловлювань і є „окремими семантичними інтерпретаціями єдиного семантичного значення”⁹.

На думку Н. Рукосуєвої, модальність волевиявлення виражає волю мовця, спрямовану на встановлення зв'язку між об'єктом і його ознакою. В межах модальності волевиявлення можна виділити модальні значення спонукування (директивна чи імперативна модальність): – *Візьміть його і ведіть, – наказав ігумен і пішов до виходу* (В. Шевчук); бажаності (оптативна модальність): – *Узяв би молот, грюкнув раз та два – все б легше було на руки ковалеві* (Гр. Тютюнник), які розрізняються за ознакою адресованості/неадресованості волевиявлення¹⁰. Схожу точку зору висловлює І. Іванова¹¹, яка у межах функціонально-семантичного макрополя волевиявлення також вирізняє два поля – імперативної модальності: – *Піди он до того бона, знайди там на березі Жору Колікова і скажи йому, щоб він пройшовся з тобою до острова, а ми подивимось...* (П. Загребельний); оптативної модальності: – *Коли б дехто менше командував...* – *прозвучало з кутка* (В. Дрозд). О. Алтабаєва проаналізувала категорію оптативності як одну із складників (разом з категорією імперативно-

⁸ В. Омеляненко, *Маргінальні типи волевиявлення та їх експліцитні перформативні індикатори* [в:] „Eslavistica Complutense”, вип. 14, 2014, с. 54.

⁹ В. Храковський, А. Володин, *Семантика и типология императива. Русский императив*, Ленинград 1986, с. 122–124.

¹⁰ Н. Рукосуева, *Способы выражения директивной модальности в английском языке*, http://www.rusnauka.com/11_NPE_2012/Philologia/3_107729.doc.htm.

¹¹ И. Иванова, *op. cit.*, с. 48.

сті) функціонально-семантичної категорії волевиявлення з урахуванням комунікативних намірів учасників комунікації та екстралінгвістичних чинників. О. Алтабаєва виділяє різноманітні інтерпретації модальної семантики оптативних висловлень „у вигляді бажання-мрії, бажання-співчуття, бажання-припущення, бажання-прохання, бажання-побоювання, інтенсивного, обмеженого, позитивного бажання і т.п.”¹².

Як зазначає А. Ліпіна, волевиявлення входить до ядерного поля категорії модальності. Значення волевиявлення належить до суб'єктивної реалізації модальності, оскільки воно пов'язане з мовцем, який виражає свої думки, бажання, волю і т.п. Волевиявлення виражається диктемою, яка є ланкою переходу від слова через пропозицію до цілого тексту¹³. Серед диктем, що виражають волевиявлення, А. Ліпіна виділяє наступні типи: наказ: – *Пива! – наказав я голосно. – Найкращого!* (В. Шевчук); припис: – *...і оному Пилипові Дратві, которий важив на життя славного митрополита, стягти голову, тіло четвертувати й розвішати на всіх чотирьох брамах міста!* – *закінчив читати вирок інстигатор* (Р. Іванчук); вимога: – *Тетяні передайте таке: хай заколе отого кабанчика, що я в районі на покрову купив, горілки хай дістане для родичів – і шле до мене людей, щоб перепрошували* (Є. Гуцало); прохання: – *Прошу вас, мій повелителю, не карайте нікого* (П. Загребельний); порада: – *А я й не суджу, – сказав Микола Платонович, – а раджу вам навчатися з лихих прикладів* (В. Шевчук); розпорядження: – *Свиней хай гонять пішим порядком, – розпорядився Гнат* (Гр. Тютюнник); пропозиція: – *А чи не випити нам, хлопці?* (В. Дрозд); погроза: – *А я тобі кажу давай, бо можуть таку пропозицію зробити, що з хати хлів зробиться* (Гр. Тютюнник). Кожне висловлення, окрім семантичного наповнення, наділене прагматичною функцією¹⁴.

Своєрідною є точка зору О. Беляєвої¹⁵, яка, описуючи висловлення модальності волевиявлення в термінах прагматики, наголошує на залежності інтерпретації директивів від таких ознак, як пріоритетність/непріоритетність позиції мовця, облігаторність/необлігаторність каузованої дії, бенефактивність дії для одного з комунікантів. Залежно від комбінації цих ознак висловлення може трактуватися або як прескриптив (наказ, припис): – *Візьміть його!* – *крикнув єпископ до крилошан, показуючи патерицею на Друкаревича* (Р. Іванчук); або як сугестив (порада, пропозиція): – *Послухав би ти мене краще: забудь про це і не думай* (В. Шевчук); або як реквестив (прохання, благання): – *Я вас дуже*

¹² Е. Алтабаєва, *Модальные функции высказываний с семантикой волеизъявления* [в:] *Семантика лексических и грамматических единиц*, под ред. П. Лебанта, Москва 1995, с. 108.

¹³ А. Липина, *Волеизъявление и его место в стилевой дифференциации современного английского языка*: автореф. дис. ... канд. филол. наук, Москва 2012, с. 6.

¹⁴ *Ibidem*, с. 6.

¹⁵ Е. Беляєва, *Прагматика модальности* [в:] *Функциональные, типологические и лингводидактические аспекты исследования модальности*, под ред. Л. Бирюлина, Иркутск 1990, с. 10–11.

прошу, подивіться уважніше. Я ковтати не можу третій тиждень, і отут усе здерев'яніло, – я вже благав, ладен стати на коліна (В. Дрозд).

Як зазначає Г. Дрінко, до групи прескриптивів за ступенем інтенсивності іллокутивної сили належать команда, наказ (розпорядження), дозвіл, заборона, вимога. Виконання дії, визначеної в даному мовленнєвому акті, обов'язкове для адресата, тому що адресант знаходиться в пріоритетному становищі¹⁶. Реквестивні висловлення, до яких відноситься „прохання” („благання”), спонукають адресата виконати певну дію в інтересах адресанта. Положення адресата пріоритетне стосовно адресанта, тому адресат має право прийняти рішення про виконання або невиконання певної дії¹⁷. Характерною рисою сугестивів, до яких належать „порада” та „пропозиція”, є рівні позиції адресата та адресанта й необов'язковість виконання дії з боку адресата¹⁸. На відміну від О. Беляєвої, Г. Дрінко виокремлює ще один тип висловлень – менасиви (застереження, погроза): – *Ти ще не бив мене, султано, і краще не роби цього. Замбул стане гніватися*. (Р. Іваничук). Менасивні висловлення мають подібну прагматичну спрямованість, тобто містять обіцянку виконати несприятливі для адресата дії у випадку погрози або попередити про несприятливі наслідки таких дій у випадку застереження¹⁹.

Залежно від стосунків між учасниками імперативного спілкування (тобто між мовцем й адресатом) та їхнього ставлення до дії систематизує конотації волевиявлення М. Косилова²⁰. Так, якщо адресат підвладний мовцеві, то, залежно від бажання комунікантів відносно виконання/невиконання дії адресатом, висловлення здатне набувати значень наказу: – *Стежити за ним у десять очей – наказав він* (В. Шевчук); настійної вимоги: – *Я чекаю зараз, у цій хвилині, канцлера Оссолінського в своєму наметі!* (Р. Іваничук); дозволу (заборони): – *Можеш питати все, що заманеться* (В. Шевчук); – *Дітей не смій обижать! Чуси? Не смій!* (Гр. Тютюнник); згоди (відмови): – *До Кведлінбурга поїду зі своїми людьми. Не відішлю їх до Києва, зостануться зі мною* (П. Загребельний). Якщо учасники ситуації не залежать один від одного, то з урахуванням ставлення мовця й адресата до виконання дії може мати місце заклик: – *Годі жити у світі без права на каяття, бо інакше порожні ми станемо* (В. Шевчук); порада: – *Мені так здається, що тобі краще було б у місті роботу шукати, чистішу. Бо в нас що? Коло свиней, коло корів, овечок...* (Гр. Тютюнник); прохання: – *Будь ласка, Маріє Яківно, відчиніть!* (В. Шевчук); припущення: – *Сподіваюся, це все ж не завадить вам супроводжувати мене в собор?* (П. Загребельний);

¹⁶ Г. Дрінко, *Спонукальні конструкції в англійській та українській мовах*: автореф. дис. ... канд. філол. наук, Донецьк 2005, с. 14.

¹⁷ *Ibidem*, с. 14.

¹⁸ *Ibidem*, с. 15.

¹⁹ *Ibidem*, с. 16.

²⁰ М. Косилова, *К вопросу о побудительных предложениях* [в:] „Вестник Московского университета”, вып. 4, 1962, с. 53.

попередження: – *Не треба більше так швидко грати, хлопці, бо серце вискочє* (Гр. Тютюнник); переконання: – *Е, ні. Ви повинні пристати до неї перш ніж її скажу* (В. Шевчук). За умов залежності мовця від волі адресата висловлення може бути або проханням: – *Я вас дуже прошу! Не треба тортур...* (В. Шевчук); або благанням: – *Ні, ні! Не зачиняй, благаю! – впала на коліна Марія* (Р. Іваничук).

Як зазначає О. Шевчук, різні вияви волевиявлення слід аналізувати в контексті семантичних можливостей граматичних форм способу дієслова. Так, дієслова наказового способу за допомогою відповідної інтонації здатні передавати прохання, запрошення, побажання, пораду, застереження, повчання, наказ, погрозу, дозвіл²¹: – *Візьміть його! – крикнув єпископ до крилошан, показуючи патерицею на Друкаревича* (Р. Іваничук); – *Замовкни – огризався отець Северіан, – прикуси, нечестивцю, свій собачий язик!* (П. Загребельний). Форми умовного способу „можуть набувати значень, характерних для наказового”, і виражати пораду (залежно від контексту, від лексичного значення компонентів висловлення, від ситуації мовлення може мати різне експресивне забарвлення, наприклад, виражає пораду в поважній формі, чи глузливе зауваження, чи наказ з відтінком згрубілості), прохання, бажану дію, запрошення, категоричну вимогу, дозвіл, пом’якшений наказ, дорікання, пропозицію, застереження²²: – *Прийшла б ти сюди вночі, в оці гущавини* (П. Загребельний); – *Ишли б додому. Чого стримите над душею? Мені від цього не полегшає, – лається він* (Гр. Тютюнник). Різні конотації волевиявлення (благання, заборону, заклик, наказ, прохання) нерідко виражаються формою 1 особи дієслів теперішнього часу, таких, як бажати, хотіти, благати, забороняти, закликати та ін.²³: – *Я хочу бачити хана! – вже вередувала мала* (Р. Іваничук); – *Перш ніж перейти до справедливих тортур, ще раз закликаю тебе: з’яви істину!* (В. Шевчук).

На думку Н. Швидкої, модальне значення волевиявлення становить „адресовану співрозмовникові чи групі співрозмовників вимогу такої дії чи поведінки, яка б забезпечила відповідність між основним змістом спонукального речення й дійсністю”²⁴. Дослідниця виділяє дев’ять різновидів імперативних речень, які виражають: вимогу: – *Принести мені черевик! – Він стояв, тримаючись рукою за верстак, і підстрибував на одній нозі, а друга була в самій шкарпетці* (Гр. Тютюнник); наказ: – *На коліна, раби, перед султаном великої Порти Магометом Четвертим! – наказала вона, і миттю згас запал войовників трону* (Р. Іваничук); заборону: – *Про те, що ти вкрав у мене ще й слоїки, не кажи!*

²¹ О. Шевчук, *Семантичні можливості граматичних форм способу дієслова в сучасній українській літературній мові* [в:] *Семантика і функції граматичних структур*, за ред. М. Луценка, Київ 1991, с. 45–46.

²² *Ibidem*, с. 43–44.

²³ *Ibidem*, с. 40.

²⁴ Н. Швидка, *Імперативні речення в сучасній українській мові: семантика, засоби вираження спонукальності, функції*: автореф. дис. ... канд. філол. наук, Харків 1998, с. 7.

– мовив Прохор (В. Шевчук); прохання: – Кириловичу, будь ласка, підкороти, я сходжу повечеряю, зранку не заряджався, клянусь... (В. Дрозд); благання: – Благаю, не зроби мене бекечею в гаремі... (Р. Іваничук); пропозицію: – А може б, ти, синочку, в мене зостався, га? – спитала вона невпевнено (Гр. Тютюнник); пораду: – Раджу вам прислухатися до його слів (П. Загребельний); рекомендацію: – Краще його не займати. В нього сила, як у вола... (В. Шевчук); застереження: – Тікай, бо дожену! – закричав йому лис, а сам ліг на лапи у коров'яку і далі не побіг (М. Вінграновський). С. Мясоедова²⁵ класифікацію Н. Швидкої доповнює ще трьома різновидами імперативних речень: інструкція: – Візьмеш обсмалиш на вогні, а потім у воду – і звариш, і наїсиш (Є. Гуцало); запрошення: – Сідайте, – запросила вона, показуючи Ібрагімові на подушки, які міг підкласти собі під боки (П. Загребельний); дозвіл: – Ви, Павле Йосиповичу, можете йти додому. Сьогодні нічне чергування веде Кузь (Гр. Тютюнник).

К. Неустроев²⁶ вважає, що висловлення з модальними значеннями волевиявлення доцільно розподілити на три групи: 1) з основним значенням наказу (команда, вказівка, директива, замовлення, заборона, дозвіл, інструкція): – Лети повечеряй. Але дивися, не попади під літак над озиминою (М. Вінграновський); – Відлічуй, Семене, скільки назвав, – калиноюю сурмонькою просурмив дід Гордій (Є. Гуцало); 2) з основним значенням поради (пропозиція, рекомендація, переконання, попередження, пересторога, погроза, шантаж, настанова/повчання): – Піди краще скажи ігуменові, що я немічний у тілі і не можу до нього прийти, щоб про чудове видіння розказати (В. Шевчук); – Не ліз би ти в провозжати, Денисе, – неприємно обізвалася Уляна, не повертаючи обличчя до Дениса і не покидаючи своєї роботи (Гр. Тютюнник); 3) з основним значенням прохання (настійне прохання, вимога, заклик, запрошення, мольба, заклинання): – Попросіть за мене в пана бурмістра, божим іменем вас прошу, я ладен вам ноги обцілувати... (В. Шевчук); – Я закликаю вас, правовірні католики, вийти у великодну п'ятницю на інавгурацію ордену товаришів Ісуса – єдиних божих сподвижників, які мають силу оновити нашу приспану віру, нашу снагу і здольність до боротьби із схизматами (Р. Іваничук).

На думку А. Маслової²⁷, слід розрізняти інтенцію волевиявлення категоричного директивного типу (наказ, розпорядження, команда, заборона): – Сигарету! – скомандував Іван (В. Дрозд); – Це зле, – сумно всміхнулася жінка. – Не повинен бачити мене (В. Шевчук); інтенцію волевиявлення пом'якшеного директивного типу (прохання, мольба, заклинання): – Тож прошу ще раз,

²⁵ С. Мясоедова, Категорія спонукання і її вираження в непрямих висловленнях сучасної української мови: автореф. дис. ... канд. філол. наук, Харків 2001.

²⁶ К. Неустроев, Способы выражения побуждения и воздействия (на материале современного английского языка): автореф. дис. ... канд. філол. наук, Ростов-на-Дону 2008.

²⁷ А. Маслової, Коммуникативно-семантическая категория побудительности и её реализация в славянских языках (на материале сербского и болгарского языков в сопоставлении с русским): автореф. дис. ... канд. філол. наук, Санкт-Петербург 2009.

братове, кажіть своє останнє слово (Р. Іваничук); – *Благаю вас, ваша величність, не підпускайте цього міха, напханого пустослів'ям і дурістю, до вашого царственого сина!* (П. Загребельний); інтенцію волевиявлення нейтрального директивного типу (пропозиція, запрошення, порада, рекомендація, припис здійснити дію): – *Заходьте, будь ласка* (Гр. Тютюнник); – *Сільінспекцію, будь ласка...* (В. Дрозд); інтенцію волевиявлення комісивного типу (переконання, клятва, вмовляння, погроза): – *Ти мусиш бути обережний з яничарами і поки що повинен слухатись великого візира Азем-пашу, який знає всі подробиці й тасмниці державного життя...* (Р. Іваничук); – *Думай, дяче, але не радив би роздумувати довго, бо мене боятися треба. Я такий, що часом сам себе боюся!* (В. Шевчук); інтенцію волевиявлення превентивного категорійного типу (нагадування, побоювання (апрехенсив), застереження (адмонитив, власне превентив): – *А півня, тітонько, ви краще заріжете, бо він і курей продасть...* – сказав Климко (Гр. Тютюнник); – *Не дурійте, пане, інакше це погано для вас закінчиться* (В. Шевчук).

Як зазначає О. Петрова²⁸, можна виділити такі моделі висловлень з модальними значеннями волевиявлення: 1) облігативи (наказ, розпорядження, дозвіл, заборона, вимога, команда, припис, інструкція, вказівка): – *Улю! Всі макети і матеріали номера до мене!* (В. Дрозд); – *А тепер узяли всі у праву руку молоточки. Хто лівша – у ліву. Не соромтесь* (Гр. Тютюнник); 2) реквестиви (прохання, мольба, заклинання, запит поради, впрошування): – *...ти маєш мене простити і заспівати, щоб я почув твій голос. Прошу тебе* (П. Загребельний); – *Боже, якщо ти єсть, захисти і заступи його, не дай кровинці капнути на землю, а краще вищйди мою по крапці, бо я хочу, щоб він жив. Боже, прошу тебе...* (Гр. Тютюнник); 3) адвісиви (порада, рекомендація, заклик, настанова, заповіт): – *...іще рано вдаватися до крайніх заходів, до озультної пацифікації краю, і тому не раджу вводити до Львова такий войовничий орден, яким є сзутьський* (Р. Іваничук); – *Глядися ж у дорозі. А краще – пристань до яки хось добрих людей, біженців, – серед нещасних багато є добрих, – та іди вкуні з ними* (Гр. Тютюнник).

На нашу думку, для виокремлення семантичних моделей висловлень з модальними значеннями волевиявлення слід розглядати категоричність як градаційну категорію. А. Ліпіна вважає, що категоричність волевиявлення залежить від ситуації спілкування, емоційного стану мовця й норм комунікативної поведінки. Виражаючи пряме волевиявлення, яке супроводжується позитивними чи негативними емоціями, мовець застосовує категоричні форми волевиявлення. В спокійній обстановці, коли мовець виражає свою волю у пом'якшеній формі, використовується некатегоричне і нейтральне волевиявлення²⁹.

²⁸ Е. Петрова, *Каталогизация побудительных речевых актов в лингвистической прагматике* [в:] „Вестник ВГУ. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация”, вып. 3, 2008, с. 131.

²⁹ А. Липина, *op. cit.*, с. 7.

Схожу думку висловлює і Л. Бережан³⁰, яка виділяє 12 семантичних моделей висловлень з модальними значеннями волевиявлення, що охоплюють три основні вияви волюнтаривних відношень за інтенсивністю: пом'якшене волевиявлення, нейтральне волевиявлення та категоричне волевиявлення. Різновид пом'якшеного волевиявлення охоплює такі семантичні моделі, як прохібітив: – *Ану замовчить мені, – ще дужче розгнівався дядько, – бо дістанеться вам од мене й од батька вашого!* (Є. Гуцало); оптатив: – *Приліг би та задрімав трохи, – топилася вона серцем біля чоловіка* (Гр. Тютюнник); пермісив: – *Говори, – дозволив пан магістратський суддя* (В. Шевчук); когортатив: – *Ти піди до Варі, помаж руки йодом і перебинтуй, а то зовсім погано буде. Я ж сам колись починав, то знаю. Йди...* (П. Загребельний); дезидератив: – *Лебединого тобі віку!* (О. Гончар). До висловлень нейтрального волевиявлення належать рекомендатив: – *Краще не заходьте до нього зараз. Пропає чоловік* (Гр. Тютюнник); риквестив: – *Зробіть мені ласку завітати у кімнати, – попросив принижено він* (В. Шевчук); юсив: – *Діти, послухайте мене... Давайте складемо казку, де не буде ні баба-яги, ні змія з дев'ятьма головами* (Є. Гуцало); дебітив: – *Маси називати тепер її імператрицею Адельгейдою. Ніякої княжни, ніякої Праксі* (П. Загребельний). Різновидами висловлень категоричного волевиявлення є імператив: – *Станьте його тінню, – наказав, – і не спускайте з нього ока ні вдень, ані вночі* (В. Шевчук); директив: – *Розв'яжіть їх, – вказав він на поскручених під соломою хлопців* (О. Гончар) та ветатив: – *Не смій проти яничарів... То устої...* (Р. Іванчук).

Можна зробити висновок, що модальність волевиявлення – це функціонально-семантична категорія, що виражає волюнтаривні відношення між суб'єктом та об'єктом волевиявлення. Аналіз художніх текстів засвідчує, що категорія модальності волевиявлення в сучасній українській мові репрезентована розгалуженою системою різноструктурних синтаксичних одиниць, об'єднаних загальним типологічним значенням, що знаходять свій вияв у 12 основних семантичних моделях, розподілених за ступенем інтенсивності іллокутивної сили на три групи: а) висловлення з модальними значеннями категоричного волевиявлення (імператив, директив, ветатив); б) висловлення з модальними значеннями пом'якшеного волевиявлення (прохібітив, оптатив, пермісив, когортатив, дезидератив); в) висловлення з модальними значеннями інтенційного волевиявлення (рекомендаций, риквестив, юсив, дебітив).

Висловлення з модальними значеннями волевиявлення відзначаються значним семантичним навантаженням, умовами вживання, закономірностями утворення та функціонування в мовленні, що відкриває подальшу перспективу дослідження окремих семантичних моделей таких висловлень.

³⁰ Л. Бережан, *op. cit.*, с. 8.

ЛІТЕРАТУРА

- Алтабаева Е., *Модальные функции высказываний с семантикой волеизъявления* [в:] *Семантика лексических и грамматических единиц*, под ред. П. Леканта, Москва 1995, с. 107–113.
- Беляева Е., *Прагматика модальности* [в:] *Функциональные, типологические и лингводидактические аспекты исследования модальности*, под ред. Л. Бирюлина, Иркутск 1990, с. 10–11.
- Бережан Л., *Категорія спонукальності в сучасній українській мові*: автореф. дис. ... канд. філол. наук, Івано-Франківськ 1997.
- Бондарко А., *Теория функциональной грамматики. Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис*, Ленинград 1987.
- Виноградов В., *О категориях модальности и модальных словах в русском языке* [в:] В. Виноградов, *Избранные труды. Исследования по русской грамматике*, Москва 1975, с. 53–87.
- Дрінко Г., *Спонукальні конструкції в англійській та українській мовах*: автореф. дис. ... канд. філол. наук, Донецьк 2005.
- Иванова И., *Модальность волеизъявления и ее актуализация в немецких прескриптивных текстах* [в:] *Функционирование грамматических категорий*, под ред. А. Мухина, Москва 1989, с. 48–53.
- Косилова М., *К вопросу о побудительных предложениях* [в:] „Вестник Московского университета”, вып. 4, 1962, с. 48–56.
- Липина А., *Волеизъявление и его место в стилевой дифференциации современного английского языка*: автореф. дис. ... канд. філол. наук, Москва 2012.
- Маслова А., *Коммуникативно-семантическая категория побудительности и её реализация в славянских языках (на материале сербского и болгарского языков в сопоставлении с русским)*: автореф. дис. ... канд. філол. наук, Санкт-Петербург 2009.
- Мясоєдова С., *Категорія спонування і її вираження в непрямих висловленнях сучасної української мови*: автореф. дис. ... канд. філол. наук, Харків 2001.
- Неустроев К., *Способы выражения побуждения и воздействия (на материале современного английского языка)*: автореф. дис. ... канд. філол. наук, Ростов-на-Дону, 2008.
- Омеляненко В., *Маргінальні типи волевиявлення та їх експліцитні перформативні індикатори* [в:] „Eslavística Complutense”, вип. 14, 2014, с. 53–62.
- Павлов В., *Противоречия семантической структуры безличных предложений*, Санкт-Петербург 1998.
- Петрова Е., *Каталогизация побудительных речевых актов в лингвистической прагматике* [в:] „Вестник ВГУ. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация”, вып. 3, 2008, с. 124–133.
- Пешковский А., *Русский синтаксис в научном освещении*, Москва 1956.
- Рукоосуева Н., *Способы выражения директивной модальности в английском языке*, http://www.rusnauka.com/11_NPE_2012/Philologia/3_107729.doc.htm.
- Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность*, отв. ред. А. Бондарко, Ленинград 1990.
- Храковский В., Володин А., *Семантика и типология императива. Русский императив*, Ленинград 1986.

- Швидка Н., *Імперативні речення в сучасній українській мові: семантика, засоби вираження спонукальності, функції*: автореф. дис. ... канд. філол. наук, Харків 1998.
- Шевчук О., *Семантичні можливості граматичних форм способу дієслова в сучасній українській літературній мові* [в:] *Семантика і функції граматичних структур*, за ред. М. Луценка, Київ 1991, с. 38–50.

SEMANTIC PATTERNS OF UTTERANCES WITH MODAL MEANINGS OF VOLITION IN THE UKRAINIAN LANGUAGE (BASED ON MATERIAL FROM WORKS OF FICTION OF THE SECOND HALF OF 20TH CENTURY)

The article is devoted to the studying of semantic patterns of utterances with modal meanings of volition in the Ukrainian language. Volitive modality is determined as a peculiar type of modality that consists in expressing the speaker's will, aimed at the accomplishment of a connection between the subject and its feature. Different semantic classifications of utterances with modal meanings of volition are considered; modal meanings of volition are allocated and systematized in the article. The modal meaning of volition is shown as a collection of the following semantic areas: categorical, tempered and neutral. Classification of semantic patterns of utterances with modal meanings of volition in the Ukrainian language is developed in the article: utterances with the modal meaning of categorical volition (imperative, directive, vetative), utterances with the modal meaning of mitigatory volition (prohibitive, optative, permissive, cohortative, desiderative), and utterances with the modal meaning of intentional volition (recommendative, requestive, jussive, debitive).

Key words: volitive modality, modal meaning of volition, semantic pattern, categorical volition, mitigatory volition, intentional volition.